

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ МАКСІМА ТАНКА”

УДК [811.161.3'373.45:001.4]:[81+101.1+316](043.3)

ГУЛЬ
Марыя Уладзіміраўна

**ІНШАМОЎНАЯ ЛЕКСІКА Ў ПРАЦЭСЕ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦА
БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭРМІНАСІСТЭМ
ФІЛАЛОГІІ, ФІЛАСОФІІ І САЦЫЯЛОГІІ)**

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

МІНСК, 2019

Работа выканана ва ўстанове адукацыі
“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”

Навуковы кіраўнік:

Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Афіцыйныя апаненты:

Шур Васіль Васільевіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускай і рускай
філалогіі УА “Мазырскі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”

Лук’янюк Юлія Мікалаеўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт
кафедры медыялінгвістыкі і рэдагавання
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя:

УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
П. М. Машэрава”

Абарона адбудзецца 10 красавіка 2019 г. у 13.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.01 пры ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. Савецкая, 18, аўд. 482, e-mail: lingby@gmail.com, тэл. вучонага сакратара: (+37517) 200-82-53.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”.

Аўтарэферат разасланы 7 сакавіка 2019 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Д.В. Дзятко

УВОДЗІНЫ

Станаўленне беларускай нацыянальнай тэрміналогіі ў значнай ступені адбывалася пад уплывам інтэрнацыянальнай лексікі і развівалася ў рэчышчы еўрапейскіх традыцый, пачаткам і асновай якіх лічыцца тэрміналагічная спадчына навукоўцаў антычнасці. Нягледзячы на дамінаванне ў беларускай навуковай тэрміналогіі адзінак уласнабеларускага паходжання, іншамоўныя запазычанні па-ранейшаму застаюцца адным з дзейных сродкаў папаўнення розных галіновых тэрмінасістэм.

Адсутнасць у беларускай мове спецыяльных манаграфічных прац, прысвечаных аналізу месца і ролі запазычанняў у нацыянальнай тэрміналогіі прадвызначыла **актуальнасць** праведзенага даследавання, асноўнай задачай якога з’яўляецца вызначэнне шляхоў і спосабаў пранікнення іншамоўнай лексікі ў беларускую тэрміналогію, характарыстыка яе семантыка-словаўтваральных магчымасцей у працэсе далейшага развіцця навукова-галіновых тэрмінасістэм.

Вывучэнне ролі і месца іншамоўных запазычанняў у лексіка-граматычнай сістэме сучаснай беларускай літаратурнай мовы на матэрыяле філасофска-сацыялагічнай і філалагічнай тэрміналогіі набывае асаблівую актуальнасць ва ўмовах сусветнай глабалізацыі ў сувязі з узмацненнем і пашырэннем палітычных, эканамічных і культурных кантактаў паміж рознымі краінамі, калі нацыянальныя мовы ўзаемадзейнічаюць не толькі з суседнімі, але і з такімі аўтарытэтнымі міжнароднымі мовамі, як, напрыклад, англійская. Імклівае пранікненне іншамоўных лексічных адзінак ставіць перад нацыянальнымі мовамі сур’ёзныя пытанні, звязаныя ў тым ліку з пурыстычнымі тэндэнцыямі ў сферы функцыянавання тэрміналогіі, патрабуе ўзважанай палітыкі ў галіне нацыянальнага моўнага будаўніцтва.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь працы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі. Дысертацыйнае даследаванне выканана на кафедры беларускай філалогіі УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна” ў межах навукова-даследчых тэм: “Слова і фразеалагізм у дыялектным і літаратурным кантэксце” (№ дзярж. рэгістрацыі 20132386, 2013–2016 гг.), “Лінгвістычнае краязнаўства Брэстчыны: узаемадзеянне мовы і культуры” (№ дзярж. рэгістрацыі 20160434), падпраграмы “Беларуская мова і літаратура” дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг.

Мэта і задачы даследавання. *Мэта* даследавання – выявіць асаблівасці фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі ў галіне філалогіі, філасофіі, сацыялогіі і вызначыць месца і ролю іншамоўных запазычанняў у гэтым працэсе.

Пастаўленая мэта прадугледжвае вырашэнне наступных *задач*:

- устанавіць спосабы і словаўтваральныя тыпы, паводле якіх створаны і ўтвараюцца тэрміны філалогіі, філасофіі і сацыялогіі, а таксама ступень прадуктыўнасці словаўтваральных тыпаў на розных этапах фарміравання беларускай навукова-галіновай тэрміналогіі;
- вызначыць лексіка-граматычныя асаблівасці іншамоўных запазычанняў, якія выкарыстоўваюцца для намінацыі лінгвістычных, літаратуразнаўчых, філасофскіх і сацыялагічных паняццяў і з’яў у беларускай мове ХХ – пачатку ХХІ ст.;
- выявіць шляхі і спосабы запазычвання, ролю і месца іншамоўных запазычанняў у працэсе станаўлення тэрміналогіі філасофіі, сацыялогіі і філалогіі, устанавіць крыніцы запазычвання;
- вызначыць умовы і асаблівасці фанетычнай, марфалагічнай і семантычнай адаптацыі тэрмінаў іншамоўнага паходжання ў беларускай мове ў ХХ – пачатку ХХІ ст.;
- выявіць асаблівасці рэалізацыі словаўтваральнага патэнцыялу іншамоўных запазычанняў у дэрывацыйнай сістэме філасофска-філалагічнай тэрміналогіі.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ект – тэрміны іншамоўнага паходжання ў складзе беларускай філалагічнай і філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі, зафіксаваныя ў выпусках *Беларускай навуковай тэрміналогіі* 1920-х гг. і лексікаграфічных даведніках ХХ – пачатку ХХІ ст.

Прадмет – асаблівасці адаптацыі запазычаных тэрмінаў, лексіка-граматычная кадыфікацыя, словаўтваральны патэнцыял у лексіка-граматычнай сістэме сучаснай беларускай мовы.

У рабоце прааналізавана 4546 філалагічных тэрмінаў, з якіх 1199 з’яўляюцца іншамоўнымі, 5893 філасофскіх і сацыялагічных тэрмінаў, 1310 з якіх іншамоўнага паходжання.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай дысертацыйнага даследавання паслужылі працы беларускіх (Л. А. Антанюк, Г. А. Гваздовіч, Д. В. Дзятко, Л. Я. Кавалёва, В. П. Красней, Ю. М. Лук’янюк, А. І. Падлужны), рускіх (Р. В. Вінакур, Б. М. Галавін, В. П. Даніленка, Д. С. Лотэ, А. В. Супяранская) і замежных (Г. Бідэр) даследчыкаў тэрміналогіі. У дысертацыі рэалізуецца дыяхранічны падыход, выкарыстоўваюцца такія метады, як апісальны, супастаўляльны, таксама прымяняюцца словаўтваральны аналіз, элементы кампанентнага і этымалагічнага аналізу, колькасныя падлікі.

Навуковая навізна. Упершыню ўсебакова даследаваны асаблівасці функцыянавання іншамоўных запазычанняў у складзе філалагічнай і філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі, вызначана месца і роля гэтых адзінак у працэсе станаўлення і развіцця адзначаных тэрмінасістэм, іх словаўтваральны патэнцыял і ступень адаптацыі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, што

мае істотнае значэнне для далейшай распрацоўкі тэорыі моўных кантактаў і тэорыі намінацыі.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. Беларуская нацыянальная філасофска-сацыялагічная і філалагічная тэрміналогія пачала выпрацоўвацца ў канцы XIX – пачатку XX ст. на аснове паняццёвай сістэмы класічнай еўрапейскай думкі, а таксама з выкарыстаннем вопыту расійскіх навукоўцаў і набыткаў беларускай публіцыстычнай і навукова-папулярнай літаратуры. Лексічныя і словаўтваральныя сродкі беларускай мовы з’яўляюцца асноўнай крыніцай фарміравання тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі. Тэрмінаўтварэнне ў даследаваных тэрмінасістэмах адбываецца ў межах сінтаксічнага, марфалагічнага, лексіка-семантычнага, марфалага-сінтаксічнага спосабаў; найбольшае пашырэнне атрымалі намінацыі, утвораныя сінтаксічным спосабам.

2. Нягледзячы на тое, што ў 1920-я гг. увага надавалася найперш пошуку адэкватных тэрмінаў з беларускіх народных гаворак, ставілася задача стварэння навуковай тэрміналогіі на базе нацыянальных моўных рэсурсаў, у складзе філасофска-сацыялагічнай і філалагічнай тэрміналогіі выяўляецца значная колькасць іншамоўных запазычанняў, выкарыстанне якіх абумоўлена як унутрымоўнымі, так і пазамоўнымі прычынамі. Сярод іншамоўных тэрмінаў дамінуюць назоўнікі, таксама зафіксаваны тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыслоўі.

3. На пачатку XX ст. руская і польская мовы служылі асноўнымі крыніцамі і пасярэднікамі ў працэсе запазычвання іншамоўных лексічных адзінак. Пачынаючы з 1930-х гг., значны ўплыў на беларускую мову аказвае руская мова. Для сучаснай моўнай сітуацыі на Беларусі характэрна шматкантактнасць. Ва ўмовах сусветнай глабалізацыі актывізаваўся працэс запазычвання з англійскай мовы. Тэрміны грэка-лацінскага паходжання складаюць найбольшую колькасць іншамоўнай лексікі як у беларускай філалагічнай тэрміналогіі, так і ў тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі. Значнай колькасцю ў даследаваных тэрмінасістэмах прадстаўлены галіцызмы.

4. Засваенне іншамоўных запазычанняў у сістэме прымаючай мовы адбываецца на розных узроўнях, вырашальным з якіх з’яўляецца семантычная адаптацыя. У фанетычным плане найбольш характэрным з’яўляецца падпарадкаванне запазычанняў беларускім арфаэпічным нормам, хоць выяўляецца і тэндэнцыя да захавання іншамоўнай формы, якая была больш выразнай у 1920-я гг. Пры марфалагічнай адаптацыі запазычання ўключаюцца ў граматычную парадыгму беларускай мовы без узнікнення перыферычных падсістэм.

5. Іншамоўныя запазычання валодаюць значным словаўтваральным патэнцыялам. Ад асноў іншамоўнага паходжання ўтвараюцца назоўнікі, (марфалагічным спосабам, марфалага-сінтаксічным спосабам), прыметнікі, прыслоўі, дзеясловы (марфалагічным спосабам), комплексныя тэрміны

(сінтаксічным спосабам). Высокай прадуктыўнасцю ў тэрмінаўтварэнні вызначаюцца іншамоўныя словаўтваральныя фарманты.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені. Дысертацыя з’яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем, асноўныя палажэнні і вынікі якога грунтуюцца на аналізе асабіста сабранага і сістэматызаванага матэрыялу.

Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў. Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання прайшлі апрабацыю на 13 навуковых канферэнцыях: XVI Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Актуальныя пытанні германскай філалогіі і метадыкі выкладання замежных моў” (Брэст, 24 лютага 2012 г.), VI Карпаўскіх чытаннях (Мінск, 16–17 сакавіка 2012 г.), Міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Лінгвістычныя аспекты гуманітарнай адукацыі” (Брэст, 16 сакавіка 2012 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі аспірантаў, магістрантаў і студэнтаў “Моладзь. Творчасць. Інтэлект” (Брэст, 6 красавіка 2012 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Моўная адзінка ў кантэксце часу” (Брэст, 20 лістапада 2015 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі” (Мінск, 11 снежня 2015 г.), XX Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Актуальныя пытанні германскай філалогіі і лінгвадыдактыкі” (Брэст, 26 лютага 2016 г.), рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі “Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове” (Брэст, 18 сакавіка 2016 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі маладых філолагаў “Слова ў мове, маўленні, тэксце” (Брэст, 22 красавіка 2016 г.), VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Мова – Літаратура – Культура” (да 90-годдзя прафесара Льва Міхайлавіча Шакуна (Мінск, 15–16 верасня 2016 г.), II Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Моўная адзінка ў кантэксце часу” (Брэст, 18 лістапада 2016 г.), рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі “Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове” (Брэст, 21 лютага 2017 г.), XXI Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Актуальныя пытанні германскай філалогіі і лінгвадыдактыкі” (Брэст, 3 сакавіка 2017 г.).

Фактычны матэрыял, назіранні і вывады даследавання знайшлі практычнае выкарыстанне ў навучальным працэсе БрДУ А. С. Пушкіна, што пацвярджаецца двума актамі ўкаранення навукова-даследчай працы.

Апублікаванне вынікаў дысертацыі. Вынікі даследавання адлюстраваны ў 18 публікацыях аўтара: 4 артыкулах у рэцэнзаваных перыядычных выданнях, рэкамендаваных ВАК Беларусі (1,26 аўт. арк.), 4 артыкулах у зборніках навуковых прац (0,8 аўт. арк.), 9 публікацыях у выглядзе матэрыялаў навуковых канферэнцый (1,4 аўт. арк.). Па тэме даследавання таксама апублікавана даведачнае выданне *Беларуска-рускі і руска-беларускі слоўнік сацыялагічных тэрмінаў* (Брэст, 2017; 6,98 аўт. арк.). Агульны аб’ём апублікаваных работ складае 10,44 аўт. арк.

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры (199 найменняў), дадаткаў. Агульны аб’ём дысертацыі складае 209 старонак, з якіх асноўны тэкст дысертацыі – 164 старонкі, спіс выкарыстанай літаратуры – 16 старонак, дадаткі – 29 старонак.

АСНОЎНАЯ ЧАСТКА

Глава 1 “Беларуская нацыянальная тэрміналогія як аб’ект навуковага даследавання” складаецца з трох раздзелаў, у якіх разглядаюцца паняцці “тэрмін” і “тэрміналогія”, а таксама раскрываецца гісторыя фарміравання тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі.

У першым раздзеле “Паняцці “тэрмін” і “тэрміналогія” аналізуюцца розныя падыходы да вызначэння названых паняццяў. Сучаснае тэрміназнаўства адрознівае філасофска-гнасеалагічнае, лагічнае і лінгвістычнае разуменне паняцця *тэрмін* у залежнасці ад таго, які аспект вылучаецца. Выдзяляюцца наступныя адметныя рысы тэрмінаў як лексічных адзінак: сістэмнасць, неабходнасць дэфініцыі (для правільнага разумення), тэндэнцыя да монасемічнасці ў межах пэўнай тэрміналогіі, адсутнасць экспрэсіі, стылістычная нейтральнасць. *Тэрміналогія* звычайна разумеецца як: 1) сістэма тэрмінаў пэўнай галіны ведаў, а таксама ўся сукупнасць тэрмінаў той ці іншай мовы; 2) раздзел лексікалогіі, які займаецца вывучэннем тэрмінаў. У сучаснай лінгвістыцы выказваецца меркаванне, што навуку, якая вывучае тэрміны, трэба абазначыць словам *тэрміназнаўства* (У. М. Лейчык). Пераважная большасць тэрмінолагаў падтрымліваюць думку аб аўтаномнасці тэрміналогіі, якая аналізуецца не ў межах натуральнай мовы, а як частка ў складзе спецыяльнай лексікі.

Другі раздзел “З гісторыі фарміравання тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі” прысвечаны этапам развіцця данай тэрміналогіі, акрамя таго, пералічваюцца асноўныя лексікаграфічныя працы, якія фіксуюць тэрміналогію філасофіі і сацыялогіі беларускай літаратурнай мовы.

У трэцім раздзеле “З гісторыі фарміравання філалагічнай тэрміналогіі” разглядаецца працэс развіцця мовазнаўчай і літаратуразнаўчай тэрміналогіі, а таксама падаецца шэраг лексікаграфічных прац, у якіх зафіксаваны беларускія філалагічныя тэрміны.

У главе 2 “Асаблівасці фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі”, якая ўключае тры раздзелы, апісваюцца крыніцы фарміравання выбранай тэрміналогіі, а таксама розныя спосабы тэрмінаўтварэння.

У першым раздзеле “Перыядызацыя станаўлення і развіцця беларускай нацыянальнай тэрміналогіі” падаецца характарыстыка асноўных перыядаў фарміравання беларускай тэрміналогіі з улікам пазамоўных фактараў. Вызначаны прапедытычны этап пурыстычнага перыяду, пурыстычны,

антыпурыстычны, мадыфікаваны антыпурыстычны, мадыфікаваны пурыстычны, сучасны перыяды.

У другім раздзеле “Крыніцы фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі” вылучаюцца асноўныя крыніцы фарміравання тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі. Падраздзел “Беларускія ўласнамоўныя сродкі” прысвечаны апісанню спосабаў выкарыстання ўласнамоўных беларускіх рэсурсаў пры фарміраванні нацыянальнай тэрміналогіі: 1) ужыванне агульнанародных слоў у тэрміналагічным значэнні (*абрад, ахова, беспарадак* і інш.; *адрывае, гук, гутарка* і інш.); 2) пераасэнсаванне значэння агульнаўжывальных слоў (*лад, лік*); 3) увядзенне ў тэрміналогію дыялектных слоў (*кісля, кісліна*); 4) словаўтварэнне (*злучнік, выклічнік*).

У падраздзеле “Запазычанні з іншых моў” разглядаюцца тыпы іншамоўных слоў, а таксама крытэрыі размежавання адаптаванай і неадаптаванай лексікі, знешнія і ўнутраныя прыметы вызначэння запазычанняў.

У трэцім раздзеле “Спосабы ўтварэння беларускай нацыянальнай тэрміналогіі” ахарактарызаваны спосабы тэрмінаўтварэння, вызначана ступень іх прадуктыўнасці пры ўтварэнні філалага-філасофскіх тэрмінаў. У падраздзеле “Сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў” адзначаецца высокая прадуктыўнасць гэтага спосабу ў межах выбранай тэрміналогіі (60,4% у філалагічнай тэрміналогіі і 66,1% у філасофска-сацыялагічнай), а таксама вылучаны тыпы тэрмінаў-словазлучэнняў, утвораных гэтым спосабам: “прыметнік + назоўнік” (*абвесны лад, сацыяльны інфантылізм*); “назоўнік + назоўнік у родным склоне” (*група дзейніка, вечнасць руху*), “назоўнік + прыметнік + назоўнік у родным склоне” (*закон адкрытых складоў, тэорыя чалавечага капіталу*) і інш.

У падраздзеле “Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў” разглядаюцца суфіксацыя, прэфіксацыя, суфіксальна-прэфіксальны спосаб, кампазіцыя. Выяўлены 3 высокапрадуктыўныя, 2 сярэднепрадуктыўныя суфіксальныя словаўтваральныя тыпы для сацыялагічнай і філасофскай тэрмінасістэм; 3 высокапрадуктыўныя, 2 сярэднепрадуктыўныя словаўтваральныя тыпы, паводле якіх адбывалася ўтварэнне філалагічных тэрмінаў-назоўнікаў. У выбраных тэрмінасістэмах высокапрадуктыўнымі з’яўляюцца фарманты *-асць* (*амбівалентнасць, казуальнасць; мілагучнасць, неадушаўлёнасць*), *-нн-е* (*абстрагаванне, дэкласаванне; мазураканне, оканне*); сярэднепрадуктыўным – фармант *-ізм/-ызм* (*аскетызм, гегеманізм; амерыканізм, арабізм*). Пры ўтварэнні філасофска-сацыялагічных тэрмінаў фармант *-ств-а/-цтв-а* адзначаецца высокай прадуктыўнасцю (*каталіцтва, лютаранства*), фармант *-енн-е* валодае сярэдняй прадуктыўнасцю (*перанасяленне, рассяленне*); пры ўтварэнні філалагічных тэрмінаў фармант *-енн-е* з’яўляецца высокапрадуктыўным (*агубленне, маўленне, увасабленне, ускладненне*), а фармант *-ык-а* – сярэднепрадуктыўным (*балканістыка, балтыстыка*).

У даследаванай тэрміналогіі ўзрастае прадуктыўнасць фармантаў *-ізм/-ызм* і *-ацыj-а*. Сярод малапрадуктыўных суфіксальных словаўтваральных тыпаў у тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі можна назваць утварэнні з наступнымі фармантамі: *-ак*, *-анн-е (-аньн-е)*, *-к-а*, *-от-ы*, *-ык-а*.

У філалагічнай тэрміналогіі адзначаюцца такія малапрадуктыўныя тыпы, якія ўключаюць вытворныя з фармантамі *-ак*, *-анн-е*, *-ацыj-а*, *-(аў)шчын(а)*, *-ельк-а*, *-ік*, *-іц-а*, *-j-э*, *-ij-а*, *-к-а*, *-нік*, *-ок*, *-оўк-а*, *-ств-а*, *-так*, *-эм-а* і інш. Нульсуфіксальны спосаб словаўтварэння з'яўляецца малапрадуктыўным для беларускай тэрміналогіі сацыялогіі, філалогіі і філасофіі.

Прэфіксальнае тэрмінаўтварэнне і прэфіксальна-суфіксальны спосаб не вызначаюцца прадуктыўнасцю. Найбольш пашыраны ўтварэнні з беларускай прыстаўкай *не-/ня-* і з запазычанымі прыстаўкамі *анты-*, *дэ-* (*неспакой*, *няволя*; *антыаўтарытарызм*, *антыбальшавізм*; *дэбюракратызацыя*, *дэнацыяналізацыя*). Большасць тэрмінаў-кампазітаў утворана асноваскладаннем, а таксама складана-суфіксальным спосабам. У кампазіцыі задзейнічаны як уласнамоўныя асновы (*гукаўтварэнне*, *розумазаклучэнне*), так і запазычаныя кампаненты *акра-*, *аўта-*, *бія-*, *лінгва-*, *мана-* і інш: *акраверш*, *біясацыялогія*, *манаверш*. Актыўна выкарыстоўваюцца афіксоіды *-знаўства*, *-знавец*, *паў-* і інш.: *вершазнаўства*, *грамадазнаўства*, *коласазнаўства*, *паўпалетарый*, *паўсанет*. Марфалагічны спосаб тэрмінаўтварэння таксама адносіцца да высокапрадуктыўных (13,6% у філалогіі і 13,2% у філасофіі і сацыялогіі).

У падраздзеле “*Лексіка-семантычны спосаб утварэння тэрмінаў*” вылучаны 1) спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага слова (*абавязак*, *вечнасць*); 2) метафарычны перанос (*дужкі*, *коска*, *корань*); 3) метанімічны перанос (*дыктоўка*, *пераклад*); 4) семантычнае калькаванне (*адлюстраванне*, *азначэнне*, *быццё*). Семантычная дэрывацыя не валодае высокай прадуктыўнасцю пры ўтварэнні беларускіх філалагічных, філасофскіх і сацыялагічных тэрмінаў.

У падраздзеле “*Марфалага-сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў*” вызначаецца, што гэты спосаб з'яўляецца малапрадуктыўным; у межах філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі прадстаўлена толькі субстантывацыя (*адмоўнае*, *асаблівае*, *бесканечнае*, *брыдкае*, *выпадковае*).

Глава 3 “Іншамоўныя запазычанні ў беларускай нацыянальнай тэрміналогіі” прысвечана аналізу іншамоўных тэрмінаў у філалага-філасофскай тэрміналогіі.

У першым раздзеле “Шляхі і спосабы пранікнення іншамоўнай лексікі ў беларускую тэрміналогію” ахарактарызаваны розныя віды моўных кантактаў, вызначаны прычыны (экстралінгвістычныя, унутрымоўныя) і ўмовы запазычвання, вусны і пісьмовы шляхі пранікнення іншамоўных адзінак.

У падраздзеле “*Непасрэдныя запазычанні з моў-крыніц*” разгледжаны прамыя запазычанні з кантактуючых моў (рускай, польскай, украінскай) на розных этапах развіцця беларускай літаратурнай мовы.

У падраздзеле “Запазычанні праз пасярэдніцтва іншых моў” размяжоўваюцца паняцці *этымон* і *прататып*, а таксама характарызуецца працэс апасродкаванага запазычвання. На пачатку XX ст. праз пасярэдніцтва рускай і польскай моў былі запазычаны шматлікія тэрміны інтэрнацыянальнага паходжання, якія сталі асновай для многіх галіновых тэрміналогій. У савецкі перыяд руская мова дамінавала ў якасці мовы-пасярэдніцы. У сучасны перыяд руская мова захоўвае свой уплыў, але таксама адбываецца запазычванне з польскай і ўкраінскай моў; актывізавалася запазычванне з англійскай мовы.

Другі раздзел “Крыніцы іншамоўных запазычанняў” уключае пяць падраздзелаў. У раздзеле разглядаюцца запазычання, класіфікаваныя згодна з мовай-крыніцай (тэрміны грэка-лацінскага паходжання, галіцызмы, англіцызмы, тэрміны нямецкага паходжання, русізмы, паланізмы), а таксама лексіка-семантычныя групы ў межах кожнай разнавіднасці. Акрамя таго, апісваецца засваенне іншамоўных слоў беларускай мовай, пры гэтым семантычная адаптацыя з’яўляецца вырашальным фактарам. У раздзеле таксама вызначаны асноўныя тэндэнцыі адаптацыі слоў іншамоўнага паходжання падчас пурыстычнага перыяду (напрыклад, перадача еўрапейскага [1] мякка).

У філалагічнай тэрміналогіі зафіксаваны наступныя адзінкі, якія не былі поўнаасцю засвоены беларускай мовай у граматычных адносінах: *кайнэ* (грэцызм); *факсімілье* (лацінізм); *арго*, *бурымэ*, *віралэ*, *клішэ*, *лэ*, *маралітэ*, *рандо*, *фабліо*, *эсэ* (галіцызмы). У тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі не засвоенымі граматычна з’яўляюцца лацінізм *лібіда*, галіцызм *буржуа*, англіцызмы *паблік рылейшнз*, *паблісіці*.

У падраздзеле “Тэрміны грэка-лацінскага паходжання” разгледжаны варыянты тэрмінаў, зафіксаваныя ў розных лексікаграфічных працах; праведзена класіфікацыя выбраных тэрмінаў згодна з прыналежнасцю да пэўных лексіка-семантычных груп. Філалагічныя тэрміны-грэцызмы называюць рытарычныя фігуры (*аксюмаран*, *анакалуф*, *анафара*); тропы (*алегорыя*, *антанамазія*, *гіпербала*, *літота*); раздзелы лінгвістыкі (*анамасіялогія*, *анамастыка*, *арталогія*); віды гукаў (*дыфтонг*, *манафтонг*, *паліфтонг*); вершаваны памер (*амфібрахій*, *анапест*, *брахікалан*, *гекзаметр*, *харэй*); віды твораў (*гімн*, *дыфірамб*, *ода*, *панегірык*) і інш. Філасофска-сацыялагічныя тэрміны-грэцызмы складаюць такія групы, як агульнафіласофскія паняцці (*аксіёма*, *аналіз*, *аналогія*, *базіс*); раздзелы філасофіі (*аксіялогія*, *гнасеалогія*, *эпістэмалогія*); філасофскія вучэнні і школы (*кінікі*, *лагіцызм*, *перыпатэтыкі*) і інш.

Лацінізмы ў якасці філалагічных тэрмінаў абазначаюць: марфемы (*афікс*, *постфікс*, *прэфікс*, *суфікс*); фанетычныя з’явы (*акамадацыя*, *артыкуляцыя*, *асімільяцыя*); гукі (*афрыкаты*, *аспіраты*, *вібранты*); часавыя формы (*імперфект*, *перфект*, *плюсквамперфект*); віды слоў (*апелятыў*, *маскулінатыў*, *пеяратыў*); члены сказа (*атрыбут*, *прэдыкат*); віды страфы (*актава*, *дэцыма*, *нона*, *септыма*); віды верша (*леанін*, *секстэт*, *цэнтон*) і інш. Лацінізмы ў

сацыялогіі і філасофіі абазначаюць агульнафіласофскія паняцці (*аб'ект, абстракцыя, матэрыя, модус*); філасофскія напрамкі і вучэнні (*авераізм, крэацыянізм*); тыпы лагічных аперацый (*дэдукцыя, кан'юнкцыя*) і інш.

Беларуская філалагічная тэрміналогія ўтрымлівае значную колькасць тэрмінаў грэка-лацінскага паходжання (66,9% ад усіх іншамоўных тэрмінаў). Тэрміналогія сацыялогіі і філасофіі менш насычана тэрмінамі грэка-лацінскага паходжання, але і ў ёй яны складаюць значны пласт (59,2%).

У падраздзелах “Галіцызмы”, “Германізмы”, “Русізмы”, “Паланізмы” разглядаецца гісторыя пранікнення выбраных тэрмінаў у беларускую мову, асаблівасці іх фанетычнай, марфалагічнай і семантычнай асіміляцыі, а таксама лексіка-семантычныя групы даных тэрмінаў. Галіцызмы называюць фанетычныя з’явы (*назалізацыя, тэмбр, эксплозія*), розныя віды лексем (*аргатызм, галіцызм, раманізм*), вершаваныя формы (*верлібр, лэ, манарым, рандо*), літаратурныя плыні (*імажынізм, мадэрнізм, рэалізм*), сродкі прадметнай выразнасці (*партрэт, пейзаж, персанаж*); веравучэнні ці адносіны да рэлігіі (*атэізм, будызм, кальвінізм*); грамадскія з’явы (*вандалізм, калабарацыянізм, касмапалітызм*) і інш. Галіцызмы складаюць значны пласт запазычанай лексікі ў філалагічнай тэрмінасістэме (20,4%); больш шырока словы французскага паходжання прадстаўлены ў тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі (26,3%).

У падраздзеле “Германізмы” асобна разглядаюцца англіцызмы (*глайды, паралінгвістыка, скетч, слэнг; біхевіярызм, джынгаізм, паблісіці, структуралізм, трайбалізм*) і тэрміны нямецкага паходжання (*абзац, аблаўт, дэфіс, кампазіт, лейтматыў; дыктат, матрыярхат, махізм, натурфіласофія, нацызм, путч*). Англіцызмы і тэрміны нямецкага паходжання складаюць нешматлікі пласт у межах філалагічнай тэрмінасістэмы: 1,3% і 1,7% ад усіх іншамоўных тэрмінаў адпаведна, а ў тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі колькасць такіх адзінак большая: 4,8% (англіцызмы) і 4,2% (тэрміны нямецкага паходжання). Колькасць англіцызмаў у даследаванай тэрміналогіі паступова ўзрастае.

Русізмы (*буква, буквальны, скланенне, часціцы; абшчына, бакунізм, бальшавізм, народніцтва, паняцце, раўнапраўе, самадзержац*) і паланізмы (*вымова, кіраваць, кірунак, літара, нарыс, правапіс; вызыск, еднасць, можнаўладства, шлюб*) даследаваны ў адпаведных раздзелах. Колькасць русізмаў і паланізмаў у выбранай тэрміналогіі невялікая.

Глава 4 “Лексіка-граматычныя і функцыянальныя асаблівасці запазычаных тэрмінаў”, якая складаецца з трох раздзелаў, прысвечана вывучэнню запазычанняў з пункту погляду іх выкарыстання і словаўтваральнай актыўнасці.

У першым раздзеле “Тэрміны-назоўнікі” апісваюцца запазычаныя тэрміны-назоўнікі ў залежнасці ад іх лексічнага значэння і граматычных уласцівасцей. У філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі большасць запазычанняў-назоўнікаў з’яўляюцца абстрактнымі (*аб’ектывізм, апейрон,*

аперцэпцыя, манада, сублімацыя). Канкрэтныя (анкета, рэч, фетыш), асабовыя (агностык, атэіст, гуманіст), зборныя (алігархія, буржуазія, люмпен-пралетарыят) складаюць меншыя групы. У філалагічнай тэрміналогіі канкрэтныя (анекдот, артыкул, апавяданне) і абстрактныя назоўнікі (імажынізм, рамантызм, рэалізм) утвараюць дастаткова вялікія групы. Асабовыя (бард, бахшы, манасчы), зборныя (антрапанімія, тапанімія) прадстаўлены нязначнай колькасцю.

У падраздзеле “Словаўтварэнне ад асноў іншамоўных назоўнікаў” вылучаюцца наступныя словаўтваральныя тыпы: N + -ік-а (глабалістыка); N + -ізм (арыстоцэлізм, біялагізм); N + -іст (абсетэіст, саліцыст); N + -ск- (аўтсайдарскі, лідарскі); N + -ічн- (анархічны, аўтанамічны); N + -ірава- (лідзіраваць, інтэрв’юіраваць); анты- + N (антыглабаліст, атыкаланіялізм); дэ- + N (дэбюракратызацыя, дэгераізацыя); контр- + N (контрпрапаганда, контртэндэнцыя), пра- + N (пракамуніст, прафашыст) і інш. У гэтым падраздзеле таксама апісваецца кампазіцыя з удзелаў звязаных першых кампанентаў або ўсечаных асноў (анарха-, мета-, неа-, сацыя-, тэле-), абрэвіяцыя, словаскладанне, утварэнне комплексных (полілексемных) тэрмінаў.

У падраздзеле “Сінанімія тэрмінаў-назоўнікаў” прыводзяцца розныя віды сінаніміі ў выбранай тэрміналогіі, напрыклад, запазычаны тэрмін + запазычаны тэрмін (гінекакратыя – матрыярхат); беларускі тэрмін + запазычаны тэрмін (бязбожнік – атэіст) і інш. Падраздзел “Функцыянаванне запазычаных тэрмінаў-назоўнікаў у тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі” прысвечаны кадыфікаваным (антрапацэнтрызм, індывід, соцыум; абрэвіяцыя, афіксацыя) і некадыфікаваным (гуманізацыя, дэтэрмінант, ідэалагема; агіонімы, канцэпт, канцэптасфера) тэрмінам, якія сустракаюцца ў артыкулах на даную тэматыку.

У другім раздзеле “Тэрміны-прыметнікі” разглядаюцца іншамоўныя прыметнікі ў тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі (аб’ектыўны, аўтарытарны, дуалістычны, інтэлігібельны, сацыяльны) і ў тэрміналогіі філалогіі (адвербіяльны, ад’ектыўны, аказіянальны). У падраздзеле “Словаўтварэнне ад асноў іншамоўных прыметнікаў” апісваюцца наступныя словаўтваральныя тыпы: Adj + -асць (апалітычнасць, аналітычнасць); Adj + -ец (гегельянец, кантыянец); Adj + -ств-а (лютэрантства, мусульманства); анты- + Adj (антыбюракратычны, антыгуманістычны) і інш. У падраздзеле “Сінанімія і функцыянаванне запазычаных тэрмінаў-прыметнікаў у тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі” падаюцца прыклады тэрмінаў-сінонімаў (лінгвістычны – мовазнаўчы); некадыфікаваных адзінак (матывацыйная (аснова), спекулятыўная (канструкцыя)).

Трэці раздзел “Тэрміны-дзеясловы” складаецца з двух падраздзелаў. У падраздзеле “Словаўтварэнне ад асноў іншамоўных дзеясловаў” разглядаюцца наступныя словаўтваральныя тыпы: V + -нн-е (лідзіраванне, гіпастазаванне); V + -ацы-а (ідэнтыфікацыя, матывацыя); V + -оўк-а (інсцэніроўка, матывіроўка) і інш. У падраздзеле “Сінанімія і функцыянаванне запазычаных

тэрмінаў-дзеясловаў у тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі” фіксуюцца адзінкавыя прыклады сінаніміі *дэкладываць – абяскласіць* (БНТ-11), *утраваць – увыдатняць* (БНТ-15), а таксама падаюцца некадыфікаваныя тэрміны-дзеясловы *дэтэрмінаваць, кагерыраваць, пазіцыянаваць, эксплікаваць, інспіраваць, прэтэндаваць*.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Філасофска-сацыялагічная і філалагічная галіновыя тэрмінасістэмы ў беларускай мове фарміраваліся як на аснове класічных паняццяў еўрапейскай грамадскай думкі, так і з выкарыстаннем лексічных сродкаў беларускіх публіцыстаў, грамадскіх дзеячаў і пісьменнікаў канца XIX – пачатку XX ст. Пры гэтым тэрміналогія сацыялогіі некаторы час развівалася ў межах філасофскай. Утварэнне тэрмінаў філалогіі, філасофіі і сацыялогіі на працягу XX – пачатку XXI ст. адбывалася рознымі спосабамі як на ўласнамоўнай аснове, так і з выкарыстаннем іншамоўных сродкаў. Беларускія ўласнамоўныя сродкі ўключаюць: 1) ужыванне агульнанародных слоў у тэрміналагічным значэнні; 2) пераасэнсаванне значэння агульнаўжывальных слоў; 3) тэрміналагізацыю бытавізмаў і дыялектызмаў; 4) выкарыстанне рэсурсаў беларускага словаўтварэння; 5) калькаванне.

У межах сацыялагічнага, філасофскага і філалагічнага тэрмінаўтварэння **сіntaxічны** спосаб з’яўляецца самым прадуктыўным, у той час як у літаратурнай мове гэты спосаб значнай прадуктыўнасцю не валодае.

Да прадуктыўных спосабаў тэрмінаўтварэння адносіцца і **марфалагічны**. У межах гэтага спосабу дамінантай выступае суфіксацыя, прычым сваю прадуктыўнасць яна захоўвае на працягу ўсяго перыяду фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі. У тэрмінасістэмах філалогіі, сацыялогіі і філасофіі высокапрадуктыўнымі з’яўляюцца фарманты *-асць (-асьць)*, *-нн-е (-ньн-е)*; сярэднепрадуктыўнымі – фармант *-ізм/-ызм/-ан-ізм/-ян-ізм*. Фармант *-ств-а/-цтв-а* адзначаецца высокай прадуктыўнасцю пры ўтварэнні сацыялагічных і філасофскіх тэрмінаў, фармант *-ык-а* сярэднепрадуктыўны пры ўтварэнні філалагічных тэрмінаў. Фармант *-енн-е (-еньн-е)/-энн-е (-эньн-е)* высокапрадуктыўны пры ўтварэнні філалагічных тэрмінаў і сярэднепрадуктыўны пры ўтварэнні філасофска-сацыялагічных тэрмінаў.

Дастанкова высокую ступень прадуктыўнасці выяўляе кампазіцыя, пры гэтым большасць кампазітаў утворана асноваскладаннем, а таксама складана-суфіксальным спосабам. У кампазіцыі задзейнічаны як сваямоўныя асновы, так і іншамоўныя кампаненты: *акра-, аўта-, бія-, лінгва-, мана-* і інш. Актыўна выкарыстоўваюцца афіксоіды *-знаўства, -знавец, паў-* і інш.

Большай прадуктыўнасцю пры ўтварэнні тэрмінаў у галіне філалогіі, філасофіі і сацыялогіі, у параўнанні з агульнаўжывальнай лексікай, валодае **семантычная дэрывацыя**, ці **лексіка-семантычны спосаб**. У тэрмінаўтварэнні семантычная дэрывацыя не мае працягла працэсу

эвалюцыі значэння слова, як гэта адбываецца ў літаратурнай мове; пераасэнсоўваюцца і словы з абстрактным значэннем. Сярод разнавіднасцей семантычнай дэрывацыі вядучай выступае спецыялізацыя значэння.

Марфолога-сінтаксічны спосаб значнай прадуктыўнасці не мае.

У гісторыі фарміравання адпаведных тэрмінасістэм намі (услед за іншымі даследчыкамі) вылучаюцца наступныя перыяды: пурыстычны разам з прапедэўтычным этапам, антыпурыстычны, мадыфікаваны антыпурыстычны, мадыфікаваны пурыстычны, сучасны, для кожнага з якіх характэрны свае адметныя рысы, звязаныя з агульным станам тагачаснага тэрміналагічнага будаўніцтва, уплывам розных паза- і ўнутрымоўных фактараў.

Падчас **пурыстычнага** перыяду найбольш прадуктыўнымі фармантамі пры ўтварэнні адцягненых назоўнікаў у межах тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі былі *-асць, -ств-а/-цтв-а, -еньн-е/-эньн-е, -ньн-е*. У словаўтварэнні выкарыстоўваліся пераважна ўласнабеларускія прэфіксы.

На працягу **мадыфікаванага антыпурыстычнага** перыяду словаўтваральныя тыпы з фармантамі *-асць, -нн-е, -ств-а/-цтв-а* захавалі сваю высокую прадуктыўнасць, пры гэтым узрасла прадуктыўнасць іншамоўных фармантаў *-ацыj-а* і *-ізм*. Сярод кампазітаў часта сустракаюцца ўтварэнні з першым кампанентам, які прадстаўлены звязанымі інтэрнацыянальнымі кампанентамі (*аўта-, бія-, лінгва-, макра-, мікра-, неа-, пан-, полі-, псіха-, сацыя-, фона-, этна-*). Менш шырока прадстаўлены кампазіты з другім звязаным кампанентам (*-грама, -лаг, -логія, -оід, -фобія*).

У **сучасны** перыяд захоўваецца высокая прадуктыўнасць фармантаў *-асць, -нн-е, -ств-а/-цтв-а*. У даследаванай тэрміналогіі расце колькасць утварэнняў з фармантамі *-ацыj-а, -ізм/-ызм* [1; 2; 3; 12].

2. У філалагічнай тэрміналогіі намі вылучаны 26,4% іншамоўных тэрмінаў, у філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі – 22,2%. Абсалютную большасць сярод запазычаных тэрмінаў складаюць назоўнікі 92% у філалогіі і 94,7% у філасофіі і сацыялогіі; прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі ўтвараюць нешматлікія групы.

Найбольшай колькасцю ў філасофіі і сацыялогіі прадстаўлены абстрактныя тэрміны-назоўнікі. Канкрэтныя, асабовыя і зборныя назоўнікі складаюць значна меншыя групы. У сувязі з больш прыкладным характарам мовазнаўства (у параўнанні з філасофіяй) сярод запазычаных філалагічных тэрмінаў-назоўнікаў пераважаюць канкрэтныя; абстрактныя назоўнікі таксама ўтвараюць дастаткова вялікую групу. Невялікай колькасцю адзінак прадстаўлены зборныя назоўнікі.

Тэрміны-прыметнікі часта паказваюць не якасную характарыстыку, а рода-відавныя адносіны паміж прадметамі, паняццямі, з'явамі. Іншамоўныя прыметнікі выступаюць зыходнай асновай для ўтварэння прыслоўяў з суфіксам *-а* і назоўнікаў з абстрактным значэннем: *аб'ектыўны* → *аб'ектыўна*, *аб'ектыўны* → *аб'ектыўнасць*; *лаяльны* → *лаяльна*, *лаяльны* → *лаяльнасць* [6; 10].

3. Развіццё лексічнага саставу новай (сучаснай) беларускай літаратурнай мовы на пачатку ХХ ст. адбывалася пад значным уплывам рускай і польскай моў, якія выступалі як крыніцамі, так і пасярэднікамі ў працэсе запазычвання іншамоўнай лексікі. Карэнным чынам сітуацыя змянілася ў 1930-я гг., калі асноўнай крыніцай і пасярэднікай стала руская мова, у якой праходзіла першасная адаптацыя тых ці іншых запазычанняў. Сучасная моўная сітуацыя на Беларусі характарызуецца шматкантактнасцю: вусным і пісьмовым шляхам адбываецца запазычванне не толькі з рускай, але і з польскай і ўкраінскай моў. Тэндэнцыя да замены слоў, агульных для рускай і беларускай моў, паланізмамі разглядаецца як сродак адрознення беларускай мовы ад рускай (напрыклад, *імпрэза* замест *мерапрыемства*). Акрамя таго, павялічваецца колькасць англа-амерыканскіх запазычанняў у сувязі з функцыянаваннем англійскай мовы як мовы міжнародных зносін і мовы сучасных тэхналогій.

Запазычанням належыць важнае месца ў працэсе станаўлення і развіцця філасофска-сацыялагічнай і філалагічнай тэрмінасістэм сучаснай беларускай мовы. Запазычанні з'яўляюцца намінантамі асноўных філасофскіх паняццяў (*аб'ект, абсалют, базіс, матэрыя, суб'ект*), абазначаюць раздзелы філасофіі і мовазнаўства (*аксіялогія, анталогія, гнасеалогія, праксіялогія; лексікалогія, марфалогія, сінтаксіс, фанетыка*), філасофскія вучэнні (*авераізм, валюнтарызм, піфагарэізм, платанізм*), адзінкі мовы (*лексема, марфема, фанема*) і інш.

Значнае папаўненне тэрміналагічнай лексікі адбылося ў мадыфікаваны антыпурыстычны перыяд. Напрыклад, РБС-70 фіксуе такія тэрміны, як *абсентэізм, абсентэіст, авераізм, агнастыцызм, анімізм, антрапамарфізм, антрапасофія, антыпод, атараксія, атрыбут, аўтакратыя, аўтаркія, бабувізм, бабувіст, берштэйніянства, біхевіярызм, валюнтарызм, валюнтарыст, геацэнтрызм, геданізм, геліяцэнтрызм, генацыд, гіперэмпірызм, дагматызм, дуалізм, дыялектык, дыялектыка, дэмаграфія, дэтэрмінізм, ідэалізм, ідэолаг, іерархія, імаралізм, імплікацыя, індывідуалізм, інтэграцыя, інтэлектуалізм, інфармацыя, ірацыналізм, кааліцыя, калабарацыянізм, калабарацыяніст, ламаізм, ламаркізм, ласальянства і інш. Працягваецца папаўненне лексічнага складу тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі і на сучасным этапе: *адхакратыя, акультурацыя, алармізм, аларміст, андэрклас, антыўтонія, аптацыя, аўтсайдар, аўтэнтыфікацыя, ахлакратыя, банкакратыя, валіднасць, гандзізм, дэвіяцыя, дэмаскапія, дэпрывацыя, ізакратыя, інавацыя, кантэнт-аналіз, клептакратыя і інш. (БПС-2011).**

У мадыфікаваны антыпурыстычны перыяд значнай колькасцю іншамоўных слоў папоўніўся лексічны склад філалогіі: *адстрат, аказіяналізм, акамадацыя, актуалізацыя, алагізм, аламорф, алафанема, алонім, амамарфема, анамасіялогія, анамастыка, андронім, антрапаніміка, антрапонім, антыфразіс, апелятыў, апікальны, аплікацыя, арталогія, аферэзіс, білінгвізм, бінарны, валяпюк, вербалізацыя, вербальны, гаплалогія і інш. (СЛТ-90).*

На сучасным этапе зафіксаваны такія тэрміны, як *айканіміка, індалогія, інтэрлінгвістыка, паралексія, паралексы, пиджын* і інш. (БЭ-96).

Сярод іншамоўных тэрмінаў у складзе беларускай філалагічнай тэрміналогіі пераважаюць грэцызмы і лацінізмы (66,9% ад усіх іншамоўных слоў), значны пласт займаюць таксама галіцызмы (20,4%). Русізмы (2,3%), паланізмы (1,9%), тэрміны нямецкага паходжання (1,7%) і англіцызмы (1,3%) прадстаўлены невялікімі групамі тэрмінаў. Зафіксаваны адзінкавыя апасродкаваныя запазычанні з іншых моў.

Самую вялікую групу ў межах тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі таксама складаюць тэрміны грэка-лацінскага паходжання (59,2% ад агульнай колькасці іншамоўных тэрмінаў), другое і трэцяе месцы займаюць галіцызмы (26,3%) і англіцызмы (4,8%). Невялікія групы ўтвараюць тэрміны нямецкага паходжання (4,2%), русізмы (2,5%) і паланізмы (2,3%), таксама зафіксаваны адзінкавыя апасродкаваныя запазычанні з іншых моў.

У тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі галіцызмы, тэрміны нямецкага паходжання і англіцызмы прадстаўлены больш шырока, чым у філалогіі. Русізмы і паланізмы складаюць невялікія групы ў тэрміналогіях філалогіі, сацыялогіі і філасофіі, калі не браць пад увагу іншамоўныя тэрміны, запазычаныя праз рускую ці польскую мовы.

У пурыстычны перыяд колькасць запазычанняў грэка-лацінскага паходжання дасягала 65,0% у філалогіі і 38,7% у тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі. У крыніцах гэтага перыяду была дастаткова значнай колькасць паланізмаў і русізмаў.

На сучасным этапе павялічваецца інтэнсіўнасць запазычвання з англійскай мовы, асабліва ў філасофіі і сацыялогіі, што тлумачыцца найперш экстралінгвістычнымі прычынамі [5; 7; 9; 11; 13; 14; 15; 16].

4. Асаблівасці адаптацыі іншамоўных запазычанняў абумоўлены ступенню падрыхтаванасці сістэмы мовы-рэцыпіента да засваення іншамоўных слоў, сувязю з прататыпамі, уздзеяннем мовы-пасярэдніцы, устаноўкамі, якія дамінуюць у моўнай палітыцы ў пэўны перыяд, наяўнасцю білінгвізму.

Агульнымі рысамі пры фанематычным афармленні ўсіх запазычанняў з'яўляецца аканне, аглушэнне канцавых зычных, нейтралізацыя зеўрання галосных, а таксама сцяжэнне зычных у іншамоўных словах.

Для вакалізму заходнееўрапейскіх моў (англійскай, нямецкай) характэрныя наяўнасць дыфтонгаў, а таксама адрозненне галосных па даўжыні-кароткасці (англійская, нямецкая мовы), па ступені адкрытасці (французская мова). Пры перадачы доўгіх-кароткіх галосных назіраецца канвергенцыя (напрыклад, перадача англійскіх доўгага [i:] і кароткага [i] ў беларускай мове гукам [i]). Канвергенцыя характэрна і пры перадачы французскіх адкрытых-закрытых гукаў (так, адкрыты галосны *ê* [ɛ] і закрыты *é* [e] ў беларускай мове перадаюцца як [э]). Пры перадачы дыфтонгаў назіраецца карэспандэнцыя: напрыклад, рэгулярная замена англійскага дыфтонга [ʊə] беларускім [y]:

puritanism → *пурытанізм*. Дыфтонгі могуць перадавацца згодна з вымаўленнем (англ. gli[ai]de → *глайд*) або напісаннем (англ. су[ai]bnetics → *кібернетыка*).

Асаблівасцю кансанантызму ў заходнееўрапейскіх мовах з'яўляецца адсутнасць палаталізацыі зычных, уласцівай для беларускай, рускай і польскай моў, таму пры перадачы зычных у галіцызмах і германізмах назіраецца дывергенцыя, еўрапейскі [k] рэалізуецца як [к] і [к'], [m] – як [м] і [м'] і г.д., напрыклад, sketch → *ск[к']етч*, folklore → *фальк[к]лор*. Для перадачы еўрапейскага [t] характэрна дывергенцыя: [t] можа перадавацца як [т] і як [ц'], напрыклад, з французскай: méthatése → *мэтатаэза*, étude → *эцюд*.

Некаторыя беларускія тэрміны-запазычанні не былі поўнасьцю засвоены ў фанетычным плане: *берштэйніянства* (з нехарактэрным для беларускай мовы спалучэннем **шт**); *маніторынг* (з нехарактэрным для беларускай мовы спалучэннем **нг**); *дысананс*, *дыстрыбуцыя*, *дэпрывацыя* (з цвёрдым [д]).

У даследаваных крыніцах зафіксаваны выпадкі прадстаўлення тэрмінаў фанематычнымі варыянтамі: *антанамазія* – *антанамасія*, *дывяргенцыя* – *дывергенцыя*, *эўдаманізм* – *эўдэманізм* і інш. У сучасных лексікаграфічных працах падаецца адзін варыянт тэрмінаў *антанамазія*, *дывергенцыя*, *эўдэманізм*, а ў напісанні астатніх застаюцца варыянты: *апарыя* і *апорыя*, *наўмен* – *ноўмен*.

Што датычыцца марфалагічнага афармлення, то запазычанні-назоўнікі з блізкароднасных моў (рускай, польскай), дзе сродкі афармлення роду падобныя, у большасці выпадкаў захоўваюць свой граматычны род. Запазычанні з нямецкай, французскай моў часта змяняюць сваю родавую прыналежнасць з-за несупадзення фармальных прымет роду. Запазычанні з англійскай мовы, у якой катэгорыі роду няма, пры граматычным афармленні набываюць форму пэўнага роду паводле марфалагічных прымет. У асобных словах назіраецца варыянтнасць, суіснуюць паралельныя формы роду, напрыклад, le burlesque → *бурлеска* (ж.р., КЛС-69), *бурлеск* (м.р., СЛТ-83). У філалагічнай тэрміналогіі зафіксаваны наступныя адзінкі, якія не былі поўнасьцю засвоены беларускай мовай у граматычных адносінах: *кайнэ* (грэцызм); *факсіміле* (лацінізм); *арго*, *бурымэ*, *віралэ*, *клішэ*, *лэ*, *маралітэ*, *рандо*, *фабліо*, *эсэ* (галіцызмы). У тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі не засвоенымі граматычна з'яўляюцца лацінізм *лібіда*, галіцызм *буржуа* (РБС-70), англіцызмы *наблік рылейшнз*, *наблісіці*.

Пры адаптацыі могуць утварацца зрашчэнні (фр. vers libre – бел. *верлібр*, фр. bouts rimes – бел. *бурымэ*); часта адбываецца змена часцінамоўнай прыналежнасці таго ці іншага слова (фр. grotesque – прыметнік і бел. *гратэск* – назоўнік).

Тэрміны часта запазычваюцца з захаваннем семантычнага аб'ёму ў сувязі з прыродай самога тэрміна, яго імкненнем да адназначнасці ў межах пэўнай сістэмы. Але мае месца і такая тэндэнцыя семантычнага засваення іншамоўных слоў, як памяншэнне іх сэнсавага аб'ёму ў мове-рэцыпіенце (напрыклад, *дэпрывацыя*, *мітынг*). Шматзначныя словы звычайна запазычваюцца толькі

ў адным са сваіх значэнняў. Звужэнне значэння слова таксама можа адбывацца ў выніку абмежавання сферы яго выкарыстання (толькі ў пэўных прафесійных ці сацыяльных слях). Некаторыя тэрміны запазычваюцца з пашырэннем семантычнага аб'ёму: *андэрклас, аўтсайдар* [4; 17].

5. Назоўнікі іншамоўнага паходжання актыўна ўдзельнічаюць у словаўтваральным працэсе беларускай мовы. Так, ад асноў назоўнікаў іншамоўнага паходжання марфалагічным спосабам утвараюцца назоўнікі (*байкот* → *байкатыст*), прыметнікі (*патрыёт* → *патрыятычны*) і дзеясловы (*лідар* → *лідзіраваць*).

Прыметнікі іншамоўнага паходжання матывуюць значную колькасць утварэнняў, якія належаць да розных часцін мовы (назоўнікі, прыметнікі, прыслоўі, дзеясловы (*мадальны* → *мадальнасць*; *нацыянальны* → *антынацыянальны*; *сацыяльны* → *сацыяльна*; *дэмакратычны* → *дэмакратызаваць*). Назоўнікі і прыметнікі іншамоўнага паходжання ўваходзяць у склад комплексных тэрмінаў у сучаснай беларускай мове (*абстрактная лексіка, аналітычная філасофія, экалагічны песімізм*).

Ад дзеясловаў іншамоўнага паходжання ўтвараюцца назоўнікі (суфіксальным спосабам: *транскрыбіраваць* → *транскрыбіраванне*), дзеясловы (прэфіксальным, постфіксальным спосабам: *байкатаваць* → *забайкатаваць*; *люмпенізаваць* → *люмпенізавацца*).

У філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі назоўнікі лацінскага, грэчаскага і французскага паходжання выяўляюць найбольшую словаўтваральную актыўнасць. Пры ўтварэнні кампазітаў актыўна выкарыстоўваюцца звязаныя першыя кампаненты грэчаскага паходжання *анарха-, мета-, неа-, тэле-* і інш. Прыметнікі грэчаскага, лацінскага і французскага паходжання найчасцей матывуюць іншыя словы.

У філалагічнай тэрміналогіі найбольшую колькасць утварэнняў матывуюць назоўнікі, прыметнікі і дзеясловы лацінскага і грэчаскага паходжання. У аснова- і словаскладанні ўдзельнічаюць пераважна кампаненты грэчаскага паходжання (*аўта-, акра-, ідыя-, мікра-, фона-*).

Пры ўтварэнні філасофска-сацыялагічных тэрмінаў найбольш запатрабаванымі з'яўляюцца прэфіксы **анты-** (*антыаўтарытарызм, антыгуманізм, антыдэмакратызм*), **дэ-** (*дэбюракратызацыя, дэкамунізацыя, дэгуманізацыя*), суфіксы **-асць** (*апалітычнасць, аналітычнасць, інтэнсіянальнасць*), **-ізм/-ызм** (*аскетызм, біялагізм, геаграфізм*). Прадуктыўнымі з'яўляюцца словаўтваральныя тыпы з першым кампанентам **сацыя-** (*сацыябіялогія, сацыягеаграфія, сацыягенетыка*), **сацыял-** (*сацыял-дэмакратызм, сацыял-згодніцтва, сацыял-здрадніцтва*).

Прэфікс **анты-** вызначаецца прадуктыўнасцю пры ўтварэнні тэрмінаў з процілеглай семантыкай: *буржуазны* – *антыбуржуазны, бюракратычны* – *антыбюракратычны, матэрыялістычны* – *антыматэрыялістычны*); значнай колькасцю прадстаўлены складанні са спалучальнымі адносінамі кампанентаў

(сацыльна-антаганістычны, сацыяльна-біялагічны, філасофска-антрапалагічны).

У філалагічнай тэрміналогіі вылучаюцца прадуктыўнасцю групы дэрыватаў, утвораных з дапамогай фармантаў **-асць** (*афарыстычнасць, перфектыўнасць, прэдыкатыўнасць*), **-ацый-а** (*аманімацыя, афіксацыя, суфіксацыя*), **-ік-а** (*графеміка, марфеміка, сінаніміка*).

На працягу пурыстычнага этапа дастаткова распаўсюджанай была сінанімія беларускіх і запазычаных тэрмінаў (*абсалютызм – неагранічанасць, анархізм – удухаўленьне, антымілітарызм – супрацьваяўнічасць, асыміляцыя – прыпадабненьне*).

Для лінгвістычнай тэрміналогіі характэрныя такія тыпы сінанімічных тэрмінаў, як запазычаны тэрмін і беларускі тэрмін (*білінгвізм – двухмоўе, гаплагія – накладанне, дысіміляцыя – распадабненьне* (БНТ-15)), запазычаны тэрмін і полілексемны тэрмін (*інфінітыў – неазначальная форма дзеяслова, мэтатэза – перастаноўка гукаў, плюсквамперфект – даўномінулы час*). У складзе літаратуразнаўчай тэрміналогіі сінанімамі выступалі запазычаныя тэрміны-назоўнікі і полілексемныя тэрміны (*агіяграфія – жыццёвая літаратура, анжамбеман – перанос у вершы*). Для тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі ўласцівыя розныя тыпы сінаніміі (*пангерманізм – усегерманізм, гільдэізм – гільдзейскі сацыялізм, гарадская агламерацыя – агламерацыя населеных пунктаў*) [8].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Тэарэтычныя вынікі і прааналізаваны фактычны матэрыял могуць быць выкарыстаны:

а) для далейшага вывучэння беларускіх навуковых тэрмінасістэм з пункту гледжання іх сучаснага стану, перспектывы удасканалення і папаўнення новымі адзінкамі;

б) у вышэйшых навучальных установах пры распрацоўцы лекцыйных курсаў, спецкурсаў і спецсемінараў, пры падрыхтоўцы вучэбных праграм і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, прысвечаных фарміраванню, развіццю і функцыянаванню нацыянальных навуковых тэрмінасістэм; у працэсе выкладання беларускай мовы ў сярэдніх спецыяльных навучальных установах і агульнаадукацыйных школах (на ўроках па вывучэнні лексічнага саставу беларускай мовы, шляхах і спосабах развіцця і папаўнення агульнаўжывальнай лексікі), на факультатыўных занятках, пры падрыхтоўцы школьнікаў да алімпіяд;

в) пры выкладанні ў ВНУ вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”;

г) у лексікаграфічнай практыцы пры ўкладанні тлумачальных і перакладных слоўнікаў галіновых тэрмінасістэм.

Вынікі даследавання выкарыстоўваюцца ў практыцы выкладання лінгвістычных дысцыплін у Брэсцкім дзяржаўным універсітэце імя

А. С. Пушкіна (распрацоўка *Беларуская філалагічная, філасофская і сацыялагічная тэрміналогія: лексіка-граматычны і лексіка-семантычны аспекты* выкарыстоўваецца з лютага 2016 г. пры арганізацыі вучэбнага працэсу студэнтаў першай ступені навучання філалагічнага, юрыдычнага, гістарычнага і географічнага факультэтаў). Па выніках працы быў апублікаваны *Беларуска-рускі, руска-беларускі слоўнік сацыялагічных тэрмінаў* [18]; распрацоўка выкарыстоўваецца з лістапада 2016 г.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Спіс публікацый саіскальніка вучонай ступені

Артыкулы ў рэцэнзаваных перыядычных выданнях

1. Гуль, М. У. Спосабы ўтварэння беларускіх літаратуразнаўчых тэрмінаў / М. У. Гуль // Роднае слова. – 2016. – № 8. – С. 38–41.
2. Гуль, М. У. Беларуская сацыялагічная тэрміналогія: лексіка-граматычная характарыстыка, паходжанне і ўтварэнне / М. У. Гуль // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2016. – № 2. – С. 67–74.
3. Гуль, М. У. Суфіксальнае ўтварэнне беларускіх філасофскіх і сацыялагічных тэрмінаў / М. У. Гуль // Часопіс Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. – 2017. – № 1. – С. 58–65.
4. Гуль, М. У. Асаблівасці адаптацыі англіцызмаў у філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі / М. У. Гуль // Беларуская лінгвістыка. – 2017. – Вып. № 79. – С. 74–81.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

5. Гуль, М. У. Асноўныя шляхі і спосабы пранікнення іншамоўнай лексікі ў беларускую мову на пачатку ХХ ст. / М. У. Гуль // Карповские научные чтения : сб. науч. ст. : в 2 ч. / БГУ, филол. фак-т ; редкол.: А. И. Головня [и др.]. – Минск, 2012. – Ч. 2. – С. 191–194.
6. Гуль, М. У. Тэрміны з агентыўным значэннем у беларускай грамадазнаўчай тэрміналогіі: паходжанне і лексічны састаў / М. У. Гуль // Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка ; рэдкал.: Д. В. Дзятко [і інш.]; навук. рэд. Д. В. Дзятко, адк. рэд. В. В. Урбан. – Мінск, 2015. – С. 148–150.
7. Гуль, М. У. Паланізмы ў складзе БНТ (на прыкладзе БНТ-11, БНТ-15) / М. У. Гуль // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: С. Ф. Бут-Гусаім [і інш.]. – Брэст, 2016. – С. 41–45.
8. Лексіка-семантычная характарыстыка беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі / М. У. Гуль // Нацыянальна-культурны кампанент у

літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал. : С. Ф. Бут-Гусаім [і інш.]. – Брэст, 2017. – С. 41–46.

Матэрыялы канферэнцый

9. Гуль, М. У. Генетычная характарыстыка беларускай грамадазнаўчай тэрміналогіі (XI выпуск “Беларускай навуковай тэрміналогіі” 1927 г.) / М. У. Гуль // Молодежь, творчество, интеллект : сб. материалов междунар. научн.-практ. конф., Брэст, 6 апр. 2012 г. / Брэст. гос. ун-т ім. А. С. Пушкіна ; редкол.: Н. А. Тарасевич [і др.]. – Брэст, 2012. – С. 34–36.

10. Гуль, М. У. Да пытання аб тэрмінасістэме беларускай мовы / М. У. Гуль // Лингвистические аспекты гуманитарного образования : материалы междунар. науч.-теорет. конф., Брэст, 16 марта 2012 г. / Брэст. гос. ун-т ім. А. С. Пушкіна ; редкол.: Н. А. Тарасевич [і др.]. – Брэст, 2012. – С. 63–66.

11. Гуль, М. У. Запазычанні ў беларускай грамадазнаўчай тэрміналогіі ХХ ст. / М. У. Гуль // Актуальные вопросы германской филологии и методики преподавания иностранных языков : материалы XVI Респ. науч.-практ. конф., Брэст, 24 февр. 2012 г. : в 2 ч. / Брэст. гос. ун-т імя А. С. Пушкіна ; редкол.: В. Ф. Сатинова [і др.]. – Брэст, 2012. – Ч. 1. – С. 91–93.

12. Гуль М. У. Дэархаізацыя старабеларускіх слоў як сродак намінацыі ў БНТ-11 / М. У. Гуль // Беларускае слова: тэорыя і практыка : зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Б. А. Плотнікава, Мінск, 15 снеж. 2015 г. / БДУ ; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2016. – С. 143–145.

13. Гуль, М. У. Германізмы ў беларускай тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі / М. У. Гуль // Актуальные вопросы германской филологии и лингводидактики : материалы XX Междунар. науч.-практ. конф., Брэст, 26 февр. 2016 г. / Брэст. гос. ун-т імя А. С. Пушкіна ; редкол.: Е. Г. Сальникова [і др.]. – Брэст, 2016. – С. 63–65.

14. Гуль, М. У. Шляхі і спосабы пранікнення іншамоўных тэрмінаў у беларускую філалагічную тэрміналогію / М. У. Гуль // Моўная адзінка ў кантэксце часу : зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 20 лістап. 2015 г. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч [і інш.]. – Брэст, 2016. – С. 50–52.

15. Гуль, М. У. Галіцызмы ў беларускай філалагічнай тэрміналогіі / М. У. Гуль // Мова – Літаратура – Культура : матэрыялы VIII Міжнар. навук. канф., Мінск, 15–16 верасня 2016 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2016. – Ч. 1 – С. 149–152.

16. Гуль, М. У. Тэрміны лаціна-грэчаскага паходжання ў беларускай філалагічнай тэрміналогіі / М. У. Гуль // Моўная адзінка ў кантэксце часу : зб. матэрыялаў II Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 18 лістап. 2016 г. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч [і інш.]; пад агул. рэд. Л. В. Леванцэвіч. – Брэст, 2016. – С. 46–49.

17. Гуль, М. У. Фанетычная адаптацыя англійскіх запазычанняў у беларускай тэрміналогіі філалогіі, філасофіі, сацыялогіі / М. У. Гуль // Актуальныя пытанні германскай філалогіі і лінгвадыдактыкі : матэрыялы XXI Міжнарод. навуц.-практ. канф., Брэст, 3 сакавіка 2017 г. : у 2 ч. / Брэст. гос. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Е. Г. Сальнікова [і др.] ; пад агул. рэд. Е. Г. Сальніковай. – Брэст, 2017. – Ч. 1. – С. 52–55.

Даведачнае выданне

18. Гуль, М. У. Беларуска-рускі і руска-беларускі слоўнік сацыялагічных тэрмінаў / М. У. Гуль. – Брэст : БрДУ, 2017. – 119 с.

РЭЗІЮМЭ

Гуль Марыя Уладзіміраўна

ІНШАМОЎНАЯ ЛЕКСІКА Ў ПРАЦЭСЕ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭРМІНАСІСТЭМ ФІЛАЛОГІІ, ФІЛАСОФІІ І САЦЫЯЛОГІІ)

Ключавыя словы: тэрмін, тэрміналогія, крыніцы фарміравання, спосаб утварэння, словаўтваральны тып, запазычанне, мова-крыніца, мова-пасярэдніца, мова-рэцыпіент, асіміляцыя (адаптацыя), тэрмін-назоўнік, тэрмін-прыметнік, тэрмін-дзеяслоў, комплексны тэрмін.

Мэта даследавання: выяўленне асаблівасцей фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі ў галіне філалогіі, філасофіі, сацыялогіі і вызначэнне месца і ролі іншамоўных запазычанняў у гэтым працэсе.

Метады даследавання: апісальны метады, супастаўляльны метады, словаўтваральны аналіз, элементы кампанентнага і этымалагічнага аналізу, колькасныя падлікі.

Атрыманя вынікі і іх навізна. Упершыню ў беларусістыцы ўсебакова даследаваны асаблівасці функцыянавання іншамоўных запазычанняў у складзе філалагічнай і філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі, вызначана месца і роля гэтых адзінак у працэсе станаўлення і развіцця адзначаных тэрмінасістэм, іх словаўтваральны патэнцыял і ступень адаптацыі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, што мае істотнае значэнне для далейшай распрацоўкі тэорыі моўных кантактаў; таксама ўпершыню праведзены аналіз беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі.

Ступень выкарыстання атрыманых вынікаў. Вынікі праведзенага даследавання атрымалі апрабачку ў выданні “Беларуска-рускага і руска-беларускага слоўніка сацыялагічных тэрмінаў”.

Галіна выкарыстання: мовазнаўства, тэрміназнаўства, лексікаграфія, тэрмінаграфія, словаўтварэнне, лексікалогія. Вынікі праведзенага даследавання могуць быць выкарыстаны спецыялістамі-тэрмінолагамі ў практычнай дзейнасці, а таксама выкладчыкамі гуманітарных спецыяльнасцей ВНУ краіны пры распрацоўцы асноўных курсаў па пытаннях фарміравання, развіцця і выкарыстання ў практычнай дзейнасці нацыянальнай тэрміналогіі, пры выкладанні раздзела “Словаўтварэнне” ў курсе сучаснай беларускай літаратурнай мовы, вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”.

РЕЗЮМЕ

Гуль Мария Владимировна

ИНОЯЗЫЧНАЯ ЛЕКСИКА В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕРМИНОСИСТЕМ ФИЛОЛОГИИ, ФИЛОСОФИИ И СОЦИОЛОГИИ)

Ключевые слова: термин, терминология, источники формирования, способ образования, словообразовательный тип, язык-источник, язык-посредник, язык-реципиент, ассимиляция (адаптация), термин-существительное, термин-прилагательное, термин-глагол, комплексный термин.

Цель исследования: выявление особенностей формирования белорусской национальной терминологии в области филологии, философии и социологии и установление места и роли иноязычных заимствований в этом процессе.

Методы исследования: описательный метод, сопоставительный метод, словообразовательный анализ, элементы компонентного и этимологического анализа, количественные подсчёты.

Полученные результаты и их новизна. Впервые в белорусистике всесторонне исследованы особенности функционирования иноязычных заимствований в составе филологической и философско-социологической терминологии, установлены место и роль этих единиц в процессе становления и развития отмеченных терминосистем, их словообразовательный потенциал и степень адаптации в современном белорусском литературном языке, что имеет важное значение для дальнейшей разработки теории языковых контактов; также впервые проведён анализ белорусской социологической терминологии.

Степень использования полученных результатов. Результаты проведённого исследования получили апробацию в издании “Беларуска-рускага і руска-беларускага слоўніка сацыялагічных тэрмінаў”.

Область применения: языкознание, терминоведение, лексикография, терминография, словообразование, лексикология. Результаты проведённого исследования могут быть использованы специалистами-терминологами в практической деятельности, а также преподавателями гуманитарных специальностей ВУЗов страны при разработке основных курсов по вопросам формирования, развития и использования в практической деятельности национальной терминологии, при преподавании раздела “Словообразование” в курсе современного белорусского литературного языка, учебной дисциплины “Белорусский язык (профессиональная лексика)”.

SUMMARY

Hul Maryia Uladzimirauna

FOREIGN VOCABULARY IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF BELARUSIAN TERMINOLOGY (AN EXAMPLE OF PHILOLOGICAL, PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL SYSTEMS OF TERMS)

Key words: term, terminology, the sources of formation, the way of formation, word-building pattern, source language, intermediate language, recipient language, assimilation (adaptation), term-noun, term-adjective, term-verb, compound term.

The aim of the research is to describe the process of Belarusian national terminology formation and to determine the place and the role of foreign borrowings in this process.

The methods used in the research: descriptive method, comparative analysis, word-formation analysis, the elements of component and etymological analysis, calculations.

The results obtained and their novelty. For the first time in Belarusian studies the peculiarities of foreign borrowings functioning (as a part of philological and philosophical-sociological terminology) are described. The role of these units in the process of formation and development of the chosen terminology is determined as well as their word-formation potential and the degree of adaptation in the contemporary Belarusian language, which is of crucial importance for the further development of contact linguistics; furthermore, for the first time the analysis of Belarusian sociological terminology is conducted.

The degree of application of the results. The findings of the research have served as the basis of the compiled Belarusian-Russian and Russian-Belarusian dictionary of sociological terms.

Scope of application: Linguistics, Terminology, Lexicography, Terminography, Word Formation, Lexicology. The results of the research can be applied in terminology, in preparing main courses in Terminology, Word Formation as a part of Contemporary Belarusian Language, Belarusian Language (Professional Vocabulary).